

A NEMZETKÖZI VÁNDORMOZGALOM SZEREPE A NÉPESSÉGFEJLŐDÉSSEN

TÓTH PÁL PÉTER

A magyar államiság megteremtésekor felismerték, hogy a „vendégek”, a „jövendővények”, vagy mai fogalmaink szerint a bevándorlók fontos szerepet játszanak az ország életében. Ez volt az a gondolat, amely a migrációs folyamatokkal kapcsolatos magyar politikát többé-kevésbé az első világháború végéig meghatározta. Ezt követően, különösen a második világháború után azonban ezen a téren minden megváltozott. 1949-től egyértelművé vált, hogy az új, bolsevik típusú hatalmi-politikai formáció minden spontán, nem ellenőrizhető folyamatban rendszerellenes fellépés lehetőségét sejtí, melynek következtében a nemzetközi vándorlást rendszer-idegen jelenségnek tekinti.

A szocializmus zárt világának évtizedeiben az országot érintő nemzetközi vándormozgalom – a népesség létszámának fogyásához és korstruktúrájának romlásához hasonlóan – a tabutémák közé tartozott. Az egykori helyzetet szemléletesen jellemzi, hogy a vándorlási adatokat még az 1990. évi népszámlálás alkalmával sem vették figyelembe.

A fenti kérdések a rendszerváltoztatás óta már nem tartoznak a hivatalosan elhallgatott kérdések közé, s ma már a széles nyilvánosság előtt is ismert, hogy a hazai népesség 1981 óta évtizedről évtizedre gyorsuló ütemben fogy, s hogy ezzel párhuzamosan korstruktúrája romlik. A ki- és bevándorlás folyamatát sem övezi már titok, az adatokhoz bárki könnyen hozzáférhet.¹

Az elemzés célja

A népességfejlődésben a termékenység kiemelkedő szerepe mellett a halandóság és a nemzetközi vándorlásból származó különbözet is fontos szerepet játszik. A következőkben elsősorban azoknak a legfontosabb összefüggéseknek a bemutatás teszünk kísérletet, amelyek érthetővé teszük számunkra, hogy a hazai népességfejlődés miből "táplálkozott", s hogy ebben a nemzetközi vándormozgalom egyenlege hogyan s mennyiben játszott szerepet.

¹ A migrációs adatok például a Belügyminisztérium honlapján megtalálhatóak.

Módszertani korlátok

Ha arra gondolunk, hogy az elemzés elkészítéséhez milyen alap kutatások, adatsorok állnak rendelkezésünkre, akkor vállalkozásunkat vagy felelőtlennek, vagy nagyon bátornak lehet tartani. Az elemzés érvényességét ugyanis nemcsak az 1947 utáni vándormozgalomra vonatkozó adatok hiánya, hiányosságai befolyásolják, hanem a történeti demográfiai kutatások e területen eddig elért eredményei is.

Akkor, amikor a nemzetközi vándorlás népességfejlődésben játszott retrospektív szerepét, vagy a népességfogyás lassításához kívánatos pozitív vándorlási egyenleg nagyságát szeretnénk meghatározni, pontosan kellene ismernünk azoknak számát, nem és kor szerinti összetételét, akik elhagyják az országot, és azokét is, aki ugyanazon időben a letelepedés szándékával érkeznek az országba. A jelenlegi feltételek között azonban a bevándorlók nyomon követése összehasonlíthatatlanabban könnyebb és egyszerűbb, mint a kivándorlóké. 1990 előtt minden külföldről visszatérő magyar állampolgár a határon statisztikai adatlapot töltött ki. 1990-et, a szabad utazás feltételeinek megteremtését követően az ellenőrzésnek ez a formája megszűnt. Helyette egy jogszabályt értelmében annak a magyar állampolgárnak, aki három hónapnál hosszabb időt tölt külföldön, külföldi tartózkodását a polgármesteri hivatalban be kell bejelentenie. Ez a rendszer azonban egyelőre nem működik. Ennek következtében – a magyar állampolgárságról lemondottak kivételével – a kivándorló magyar állampolgárok adatait a külföldi statisztikai kézikönyvekből kell összegyűjtenünk. Számos ország azonban magyarokra vonatkozó adatot nem közöl, s ezzel az amúgy is számos feltételezést tartalmazó elemzést újabb bizonytalansági tényezővel terheljük.

A felsorolt és egyéb gondok, hiányosságok következtében tehát a vándormozgalom egyenlegét csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani, azaz a migráció múltbeli és jövőbeli szerepére vonatkozó megállapításaink szükségszerűen csak megközelítőek és töredékesek lehetnek.

Visszatekintés – az 1870-es éveket megelőző népességmozgás hatása

Az ember fejlődése, tevékenységének fejlődéstörténete szoros összefüggésben van vándorlásával. A megélhetés, a megismerés szükséglete, az ember helykeresésének kényszere, hódító vágya, akarata, valamint a katasztrófák hatására bekövetkezett menekülése hosszú időn keresztül meghatározták, motiválták az emberi közösségek vándormozgalmát. A magyarok, mint ismeretes évszázadok vándorlásai után a 9. század elején érkeztek az őshazából Levédiába, ahonnan a besenyők támadásai elől 889-ben az Etelközbe, majd 896-ban Árpád vezetésével a Kárpát-medencébe érkeztek.

A magyar állam megalapítása óta az első világháború végéig a magyarországi népességfejlődést, a *nagyfokú leegyszerűsítés veszélyét* is vállalva, döntően három „forrás” táplálta. Az egyik az ide érkező, majd államot alapító magyarok és leszármazottjaik. Őket, akiknek döntő többsége az ország központi területein telepedett le, népességfejlődésünk kiindulópontjának, alapjának, meghatározó elemének tekintjük. A *másik* azok a népek és utódaik, akiket a magyarok a Kárpát-medencében találtak. A *harmadik* pedig azok a népcsoportok és leszármazottjaik, akiket a különböző időszakokban a magyarok letelepítettek, befogadtak. E három csoport egymásba fonódó, egymással párhuzamosan is futó népességfejlődése szervesen egészítette ki egymást, miközben az itt talált és az itt otthonra talált népek és utódaik egyrésze az együttélés során magyarrá vált. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a magyarok közül is számosan az őket körülölelő népek valamelyik csoportjába integrálódtak.

A becslések szerint az ide érkezők és a velük tartó idegenek száma maximum 4–500 ezer lehetett. Azokét pedig, akiket a követő két évszázadban a magyarok magukba olvasztottak, a kutatók kétszázezer főre becsülik. A három népelem különálló, de egybe fonódó fejlődéstörténete tette lehetővé, hogy az itt élők száma a 12. század végére feltételezhetően elérte már az 1,8–2,2 milliót. Természetesen jó volna pontosan tudni, hogy ebben a folyamatban milyen szerepet játszott a magyarok, a korábban is itt élők, a 11–12. században letelepített besenyők, úzok, illetve majd a kunok, jászok stb. és utódaik termékenysége. Ezt azonban nem tudjuk, becslésére pedig nem vállalkozunk. A bekövetkezett népességfejlődés alapján azonban azt mondhatjuk, hogy az első világháború végéig ebben a folyamatban a döntő, a meghatározó a magyarok termékenysége és a nem magyar nyelvűek magyarrá válása volt².

A honfoglalást követően kialakult népességfejlődési „rendet” az 1239 és 1290 közé eső, a tatárjárás által generált első demográfiai katasztrófa megszakította. A hiányzó népességet francia, német, itáliai, vallon és egyéb telepésekkel próbálták pótolni. E törést követően mintegy háromszáz évet átölelő viszonylag egyenletes fejlődés eredményeként a népesség száma a 16. század elejére 3,5–4 millióra növekedett. A becslések szerint ekkor a lakosság körülbelül 80 százaléka már magyar anyanyelvű volt. Ezt a fejlődési ívet azonban az 1500-as évek második felétől a törökök elleni harc és a törökök másfél évszázados magyarországi jelenléte, melyet a második demográfiai katasztrófa időszakának tartunk, megtörte. Az ország lakosságának száma a 18. század elejére nemcsak a két évszázaddal korábbi szintre (3,5 millió főre) süllyedt, hanem összetétele is újból drasztikusan átalakult. Ennek következtében a magyar nyelvűek aránya az 1700-as

² A folyamat érzékeltetésére példaként a magyar történelemben jelentős szerepet játszó Báthori családot említenénk, amely a Gutkeled (német) nemzetségből való. A család történelme az Árpád-korra nyúlik vissza. A közelebbi időből a svájci származású jeles „magyart” Ganz Ábrahámot (1814–1867) is megemlíthetjük. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a Magyar Királyság lakosságának (18 262 533) 54,5 százaléka vallotta magát magyarnak.

évekre a lakosság 38 százaléka esett. A második demográfiai katasztrófát követően háborúk, járványok, éhínségek stb. is apasztották a népesség lélekszámát. Ennek ellenére a 19. század végére ismét egy nagy ívű népesség-fejlődésnek lehetünk tanúi.

A 19. század első harmadáig, feléig a népességszám alakulását az egyének vándorlása érdemben nem módosította. Ez a szerep a modern kori vándormozgalom megjelenéséig a különböző időszakokban egyszerre, vagy viszonylag rövid idő alatt befogadott, s letelepített népességcsoportoknak jutott, akiknek egy része – a honfoglaláskor itt élő népek utódainak egy részéhez hasonlóan – a századok során magyarrá „vált”.

A népességfejlődési vázlat és az 1. táblázat adatai alapján úgy véljük, senki számára sem lehet kétséges, hogy a hazai népesség szaporodásában – a magyarok és a honfoglalást megelőzően is itt élők és utódaik mellett – a befogadottak, a bevándorlók (betelepítettek), s azok utódai nem elhanyagolható és nem mellékes szerepet játszottak. S nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az ideérkezők és utódaik, az egykoron itt élők egy részével együtt nemcsak a táblázatban felsorolt nemzetiségként, hanem magyarrá válva is gyarapították az ország népességének számát. A honfoglalást követően – az 1. táblázat *egyéb* kategóriájába tartozó töredék csoportoktól eltekintve – letelepítettek közül a 18. század végére számában jelentős, önálló nemzetiségként, miközben önmaguk is folyamatosan hozzájárultak a magyarok létszámnövekedéséhez, csak a németek maradtak. Már említést tettünk arról, hogy a magyarok többsége az ország központi területein, nagyrészt az Alföldön élt. Emellett megemlítenénk, hogy a központi területeken élő, illetve a szélekről ide vándorló, vagy ezekre a területekre telepített jövevények magyar nyelvűvé (magyarrá) válása itt volt a legintenzívebb és a legelőrehaladottabb.

1. A Magyar Királyság népességének nemzetiségenkénti megoszlása 1880 és 1910 között

Nemzetiség	1880		1900		1910	
	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	6 404 070	46,6	8 651 520	51,4	9 944 627	54,5
Német	1 870 272	13,6	1 999 060	11,9	1 903 357	10,2
Szlovák	1 855 451	13,5	2 002 156	11,9	1 946 357	10,7
Román	2 403 041	17,5	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Ruszin	353 229	2,6	424 774	2,5	464 270	2,5
Horvát	–	–	196 781	1,2	198 700	1,1
Szerb	639 986	4,6	520 440	3,1	545 833	3,0
Egyéb	223 054	1,6	244 956	1,4	313 203	1,7
Összesen	13 749 603	100,0	16 838 255	100,0	18 264 533	100,0

Főbb vonalaiban a népességfejlődésnek ez a „mechanizmusa” az 1870-es évekig jól működött. A vándormozgalom gyarapította a hazai népesség számát, hiszen a székelyek egy részének kirajzása kivételével számottevő csoport nem hagyta el a Magyar Királyság területét. 1870 után azonban a vándormozgalom népességfejlődésben játszott korábbi szerepe átalakul. A modern kori vándormozgalom megjelenésével a korábbi századokban fontos szerepet játszó betelepítések, befogadások a hazai népességfejlődés alakításában játszott szerepe háttérbe szorult. Az új típusú nemzetközi vándormozgalom a 19. század hetvenes éveire érte el Magyarországot. A változás jól érzékelhető, mert amíg a kivándorlók száma az 1860-as években jelentéktelen, addig számuk az 1870-es évek első felétől az évtized végéig meredeken ívelt felfelé. Az 1890-es évek első felében is közel azonos számú, mintegy 550–600 ezer magyar állampolgár vándorolt elsősorban a tengerentúlra. 1898-tól a kivándorlók száma újból növekedett. A kivándorlási csúcs 1905 és 1907 közé esett. 1907-et követően azonban jelentős mértékű visszaesés következett be. Összességében 1892 és 1913 között közel 2 millióan indultak vándorútra, akiknek csak egy töredéke tért véglegesen vissza. A kivándorlók közel 74 százaléka az első világháború kitöréséig férfi volt, s háromnegyed részük a 20–49 évesek korosztályához tartozott. Az e korosztályhoz tartozók közül a legtöbben a 20–29 éves korcsoportnak voltak tagjai. Az 50 évnél idősebbek aránya jelentéktelen (2,6 százalék). A Magyar Királyság soknemzetiségű ország volt, ezt a migrálók nemzetiségek szerinti összetétele is egyértelműen visszatükrözte. 1899 és 1913 között a kivándorlók 26,8 százaléka szlovák, 26,3 százaléka magyar, 16,6 százaléka horvát és 15 százaléka német nemzetiségű volt. Az egyéb nemzetiségű vándorlók részaránya – a román kivételével, amely 6,9 százalék volt – már 5 százalék alatt maradt.

1870 után két évtizedig annak ellenére, hogy jelentős számban hagyták el az országot, a nemzetközi vándormozgalom egyenlege még pozitív. 1900-at követően azonban a népességszám növekedésének lelassulásában – az alacsonyabb termékenység mellett – a vándorlási veszteség is szerepet játszott. Ezt igen korán felismerték, s következményeinek mérséklése érdekében az ország elhagyását 1903-ban törvényben meghatározott feltételekhez kötötték³.

Megjegyezzük, hogy 1910 előtt a mai államjogi határoknak megfelelő területen élő népesség számának növekedése annak következtében, hogy a belső vándorlás keretében a szélekről a Magyar Királyság központi területeire jóval többen vándoroltak, mint fordítva, nagyobb arányú volt az országos átlagnál. Az itt élő népesség száma, akiknek többsége magyar nyelvűvé vált 1870 és 1910 között, 5 011 310 főről 7 612 114 főre gyarapodott. A központi területen élők magasabb népességszám növekedésében az is szerepet játszott, hogy a magyarok

³ Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Budapest 1904. A migráció okozta népességvesztés hívta életre azt az akciót is, melynek keretében a kivándorlók egy részének visszatelepítését szerették volna megoldani. Az elképzelt akcióból azonban nem sok minden valósult meg, hiszen csak 7–8 ezren tértek vissza az országba.

kivándorlási aktivitása az össznépességhez viszonyított arányukhoz képest alacsonyabb volt, mint a többi nemzetiségé.

Az első világháborút lezáró békeszerződés következményeinek hatására a magyarországi népességfejlődés első korszaka lezárult. A népességfejlődésnek azok a tartalékai, amelyekről az eddigiekben szoltunk, megszűntek. A háború utáni első évek népességmozgását követően ugyanis – amennyiben az 1938 és 1941 között visszacsatolt területekre történt visszavándorlástól eltekintünk – az utódállamokhoz került korábbi magyar területekről lényegében már csak a magyar etnikumú népesség Magyarországra történő kikényszerített, illetve spontán vándorlása figyelhető meg. Az első világháború okozta népességvesztés, valamint a trianoni békeszerződés közvetlen és közvetett következményei olyan súlyosak voltak (lakosság száma 18 264 533 főről 7 986 879 főre csökkent), hogy következményeit a hazai népesedéstörténet harmadik demográfiai katasztrófájának tekintjük. A határok drasztikus átrajzolása szükségszerűen jelentős mértékű kényszer migrációt eredményezett. A környező országokból Magyarországra menekülők, illetve a világ más országaiba kivándorolt magyar nemzetiségűek pontos számát nem ismerjük. Ennek ellenére a kikényszerített migráció volumenét jól érzékelteti az a tény, hogy 1919–1924 között például csak a Romániához csatolt területről kb. kétszázezren, az azt követő tíz évben pedig további százharmincezen érkeztek Magyarországra. A szomszédos országokból ekkor Magyarországra kényszerültek népességfejlődésre gyakorolt hatása még feltáratlan. Iskolai végzettségük és foglalkozás szerinti összetételük (jelentős számú köztisztviselő, értelmiségi foglalkozású) alapján azonban az feltételezhető, hogy a korstruktúrájuk egy idősebb nemzedékre utal. Az első világháborút követően az ország soknemzetiségű jellege megszűnt. Ennek következtében a magyarok aránya a korábbi 54,5 százalékról majdnem 90 százalékra emelkedett, miközben a magyar nemzetiségűek egyharmada kívül rekedt az újrarajzolt magyar határokon.

A népességfejlődésben bekövetkezett katasztrófális törést a nemzetközi vándormozgalom első világháború előtti szabadságának, vagy szabályozatlanságának a megszűnése némileg mérsékelte, de ellensúlyozni nem tudta. 1913-ban már érzékelhető volt, hogy a nemzetközi vándorlás feltételrendszere megváltozott. Ez azonban csak 1917-ben vált egyértelművé, amikor az Egyesült Államok szigorúan korlátozta a bevándorlást. Ennek következtében 1921-ben már csak 5747 magyar állampolgár kapott bevándorlási engedélyt az Amerikai Egyesült Államokba. Így a kivándorlás okozta közvetlen népességvesztés az összlakosság 0,6 százaléka volt, melyet az 1913 előttihez viszonyítva jelentéktelennek tartunk (1920 és 1940 között az elvándorlók száma az ötvenezret sem érte el).

2. A Magyar Királyság lakosságának nemzetiségi megoszlása
1910-ben és 1920-ban⁴

Nemzetiség	1910		1920	
	szám	százalék	szám	százalék
Magyar	9 944 627	54,5	7 155 973	89,6
Román	2 948 186	16,1	23 695	0,3
Szlovák	1 946 357	10,7	141 877	1,8
Német	1 903 357	10,4	550 062	6,9
Szerb	545 833	3,0	17 132	0,2
Rutén (kárpát-ukrán)	464 270	2,5	–	–
Horvát	196 700	1,1	58 931	0,7
Egyéb	313 203	1,7	39 199	0,5
Összesen	18 262 533	100,0	7 986 869	100,0

Magyarország vándorlási egyenlege a 20. században negatív lett. Igaz ugyan, hogy az első és a második világháborút követően a jelentősebb (magyar) népesség-beáramlás következtében az egyenleg pozitív, de ez egyben annak a folyamatnak a kezdete is, melynek következtében egyrészt fokozatosan csökken a Magyarországon és a világ más országaiban élő magyarok száma, másrészt pedig fokozatosan szűkül az a terület, ahol magyarok élnek.

Az első világháborút követően jól látták, hogy a háborúban elesett produktív korú népesség pótlására, valamint a születések száma közel 50 százalékos csökkenésének kiegyenlítésére egy emberöltő sem lesz elegendő.⁵

Az 1920-ban Magyarország számára megszabott országkeret részben már 1938. november 2-án, a második világháborút megelőzően megváltozott. Ekkor az első bécsi döntés rendelkezései alapján Csehszlovákia döntően magyarlakta területe, s az ott élő magyar nemzetiségűek 90 százaléka visszakerült Magyarországhoz. Ezt 1939. március közepén Kárpátalja, 1940 szeptemberében Észak-Erdély, 1941 tavaszán pedig Délvidék Magyarországhoz történt visszacsatolása követte (3. táblázat). Ezek következtében az ország területe 1941-re 78 680 km²-el lett nagyobb, lakosainak száma pedig 5 363 331 fővel gyarapodott.

⁴ Forrás: *Magyarország története 1890–1918*. Bp. 1987. 414. Glatz Ferenc: Kisebbségek Kelet-Európában. *História* - plusz 1992, 43.

⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat* 83. kötet I. rész, Budapest 1932, 5*.

3. Magyarországhoz 1938–1941 között visszakerült területek
népességének etnikai összetétele⁶

Nemzetiség	Felvidék	Kárpátalja	Észak-Erdély	Délvidék
Magyar	751 951	63 025	1 343 695	348 840
Német	17 354	57 435	47 508	178 221
Szlovák	84 905	20 449	20 885	30 153
Román	360	11 385	1 069 211	385
Horvát	223	141	83	87 994
Szerb	26 171	13	108	150 336
Rutén	8 941	342 029	20 622	10 754
Egyéb	66 537	2 010	21 647	136 196
Összesen	956 442	496 487	2 523 759	942 879

1938 és 1941 között a „vándorlás” sajátos formája, pontosabban a határok megváltoztatása következtében több mint ötmillióan anélkül lettek Magyarországra állampolgárává, hogy lakóhelyüket elhagyták volna⁷. A bekövetkezett változás hatására az össznépességben belül a nem magyar nemzetiségűek aránya ismét jelentősebbé vált, mivel a visszakerült területeken élő népességnek csak valamivel több mint 50 százaléka volt magyar nemzetiségű. A határok újabb átszabása természetesen maga után vonta a korábban e területekről Magyarországra költözők egy részének visszavándorlását, illetve a megosztott területek népességének nemzetiségek szerinti kényszervándorlását. Ez a népességmozgás csak Észak-Erdélyben körülbelül 200–200 ezer főt érintett. A határmódosítások által kiváltott népességmozgás következtében a vándorlási egyenleg ebben az évtizedben pozitív volt.

A második világháborút lezáró békeszerződés az etnikai elvet ismét figyelmen kívül hagyta, s a korábbi állapot visszaállítása mellett Csehszlovákiának még újabb magyarlakta területet is adományoztak. A korabeli statisztikai adatszolgáltatás hiányában azoknak a pontos számát, akik a második világháború katonai vagy polgári áldozatai voltak, vagy akik a világháború befejezésekor elhagyták az országot, illetve azokat, akik a szomszédos országokból ide menekültek, nem tudjuk megállapítani.

A fentiekben vázolt kényszervándorlás még alig fejeződött be, amikor a győztes hatalmak második világháborút követő döntésének megfelelően a Magyarországon élő német nemzetiségűek jelentős részét, körülbelül 250 000 főt Németországba telepítettek. A magyar-csehszlovák lakosságcsere következtében pedig mintegy 90 000 szlovák nemzetiségű hagyta el az országot, miközben körülbelül 115–120 ezer magyar nemzetiségű személynek kellett

⁶ Forrás: *Magyar tájékoztató zsebkönyv*, 1943. *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1942, Bp. 1942. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944. 1-3. szám.

⁷ Az ekkor magyar állampolgároká vált személyek döntő többsége az I. világháborút lezáró békeszerződést megelőzően magyar állampolgár volt.

szülőföldjét elhagynia. Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan Romániából közel 130 ezer, Jugoszláviából és a Szovjetunióból pedig több mint 70–70 ezer fő érkezett az országba. A háborús embervesztés, a kikényszerített vándorlás és menekülés mértékét azzal az adattal szeretnénk érzékeltetni, hogy a beáramló népesség ellenére azonos országterületre számítva az 1949. évi népszámláláskor több mint százezer fővel kevesebb személyt írtak össze, mint 1941-ben.

A nemzetközi vándorlás szempontjából a magyarországi népesség legújabb kori történelmében nem igen lehet még egy olyan időszakot találni, mint amilyen az 1949 és az 1956-os forradalom kitörése közötti időszak volt. A kommunista hatalomátvétel kezdetétől ugyanis a magyar állampolgárok külföldre utazását, a külföldiek magyarországi bevándorlását drasztikusan korlátozták. Ezzel párhuzamosan a szomszédos országokhoz került területeken élő magyar nemzetiségűekkel is megszakadtak a kapcsolatok. A rendelkezésre álló adatok ezt a helyzetet pontosan tükrözik, hiszen 1949 és 1956 között összesen 2553-an hagyták el az országot és csupán 476-an tértek haza (4. táblázat). Úgy véljük, hogy ennek a vándorlási „csendnek” is szerepe volt abban, hogy az 1949. évihez viszonyítva az 1960-as népszámlálás 756 ezer fős lélekszám-növekedést mutatott⁸. A migrációs "csendet" 1956-ban robbanás követte, s közel kétszázezren hagyták el az országot. S ezzel, ha felemás formában is, de visszaállt a „rend”, s ettől az időponttól kezdve a ki-, és a bevándorlók természetes szaporodásra, illetve a népesség fogyására gyakorolt hatásával még akkor is számolni kell, ha 1988-ig a nemzetközi vándormozgalomban részt vevők évenkénti száma 600 és 8000 között ingadozott⁹.

⁸ Amennyiben figyelembe vesszük az 1956-ban, 1957-ben elmenekülteket, akkor ez a szám a 900 ezret is meghaladta.

⁹ A bolsevik rendszer zártsága ellenére a nemzetközi szolidaritás és a proletár internacionalizmus "jegyében" 1956-ot megelőzően nem jelentős számú görög, az 1960-as éveket követően pedig afrikai, közép- és dél-amerikai kommunista politikai menekültek is érkeztek az országba.

4. A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás, 1947–1989¹⁰

Év	Kivándorlók			Bevándorlók			Honosi- tás, visszah- nosítás	Elbo- csátás	Meg- fosztás	Vándor- lási különbö- zet
	legális	illegális	együtt	hazatérők	beván- dorlók	együtt				
1947	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-8
1948	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-6
1949	-	-	-	-	-	-	-	-	386	-386
1950	-	-	-	-	-	-	-	-	481	-481
1951	-	-	-	-	-	-	-	-	504	-504
1952	-	-	-	-	-	-	-	-	33	-33
1953	135	-	135	-	-	-	-	-	33	-168
1954	1 099	-	1 099	-	-	-	-	-	-	-1 099
1955	1 319	-	1 319	476	-	476	-	-	-	-843
1956	2 795	193 835 ^a	196 630	551	-	551	-	-	-	-196 079
1957	8 580	-	8 580	13 535	-	13 535	-	-	5	4 950
1958	1 637	-	1 637	482	-	482	524	193	-	-824
1959	1 911	-	1 911	740	-	740	488	183	-	-866
1960	1 742	-	1 742	2 236	23 770 ^b	26 006	528	380	1	24 411
1961	1 405	-	1 405	2 080	-	2 080	697	481	-	891
1962	2 633	-	2 633	771	-	771	586	1 110	2	-2 388
1963	2 344	687	3 031	1 085	1 130	2 215	1 164	904	-	-556
1964	2 663	2 392	5 055	1 054	1 256	2 310	805	515	-	-2 455
1965	1 848	3 393	5 241	655	792	1 447	658	448	20	-3 604
1966	1 865	2 188	4 053	502	674	1 176	738	798	3	-2 940
1967	2 116	1 617	3 733	-	617	617	560	578	10	-3 144
1968	1 928	2 236	4 164	-	644	644	472	471	-	-3 519
1969	1 954	3 068	5 022	326	583	909	375	522	4	-4 264
1970	2 369	3 718	6 087	591	767	1 358	416	739	4	-5 056
1971	2 020	3 517	5 537	543	839	1 382	461	870	-	-4 564
1972	2 240	3 364	5 604	312	979	1 291	745	2 071	-	-5 639
1973	2 335	2 891	5 226	605	1 588	2 193	427	1 328	-	-3 934
1974	2 312	2 176	4 488	589	1 508	2 097	399	1 249	7	-3 248
1975	2 456	1 541	3 997	827	1 572	2 399	425	1 280	1	-2 454
1976	2 259	1 660	3 919	800	1 687	2 487	453	1 194	3	-2 176
1977	2 229	1 858	4 087	629	2 001	2 630	548	1 214	-	-2 123
1978	1 987	1 805	3 792	735	1 994	2 729	546	1 181	-	-1 698
1979	1 788	2 614	4 402	773	1 958	2 731	598	1 280	1	-2 354
1980	1 898	4 657	6 555	680	1 912	2 592	589	1 325	2	-4 701
1981	1 839	4 108	5 947	746	1 487	2 233	1 176	1 086	-	-3 624
1982	1 637	2 676	4 313	865	1 326	2 191	1 641	1 027	-	-1 508
1983	1 490	2 239	3 729	987	1 880	2 867	1 173	1 462	-	-1 151
1984	1 349	2 136	3 485	1 029	318	1 347	783	1 446	-	-2 801
1985	1 303	2 584	3 887	945	112	1 057	850	842	-	-2 822
1986	1 282	3 295	4 577	907	147	1 054	948	1 236	-	-3 811
1987	1 476	4 923	6 399	916	1 239	2 155	1 012	1 510	-	-4 742
1988	1 358	3 506	4 864	515	12 273	12 788	893	1 358	-	7 459
1989	1 299	142	1 441	901	23 493	24 394	1 083	1 368	-	22 668
Össz.	74 900	264 826	339 726	39 388	88 546	127 934	22 761	31 649	1 514 ^c	-222 194

a) 1956 és 1957 együtt. b) 1947. január 1-jén külföldi lakóhelye volt az 1960. január 1. népszámlálás szerint. c) 414 fő esetében a döntés éve ismeretlen.

¹⁰ Forrás: Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekültek, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988-1994)*. Püski, Budapest 1997, 65.

A népesség számának alakulását tehát 1956-ig a nemzetközi vándormozgalom nem befolyásolta, abban a háború utáni helyzet, illetve a terhesség művi megszakításának az 50-es években bekövetkezett szigorú tiltása játszott szerepet. Mindezek ellenére a népesség lélekszámának potenciális fogyása már 1958-ban, amikor a tiszta reprodukciós együttható értéke 1 alá süllyedt (1958: 0,973), előre látható volt. Ennek kialakulásában a terhességmegszakítások 1956-ban történt feltétel nélküli engedélyezésének, az 1956-os exodusnak, valamint a forradalom leverését követően a bolsevik nomenklatura ismételt megjelenésének nem jelentéktelen, messze ható szerepét nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A valóságos helyzetet azonban az, hogy a népesség lélekszáma 1960 és 1980 között még közel 750 ezer fővel növekedett, átmenetileg elfedte. Ebben szerepet játszott az is, hogy azoknak a hiányát, akik az 1956 utáni években az országot legálisan vagy illegálisan elhagyták, az ide vándorlók részben ellensúlyozni tudták. Azoknak a személyeknek a döntő többsége, akik 1956 után engedélyt kaptak, hogy az országban letelepedjenek, a környező országok magyar nemzetiségű állampolgárai voltak. Ezzel formálisan helyreállt az az 1949-ben megszakított folyamat, hogy a szomszédos országokhoz került magyar nemzetiségűek – meghatározott feltételek között – ismét Magyarországra vándorolhattak.

1947-et követően a 90-es évek elejéig több mint 380 ezren hagyták el az országot. Ugyanezen időszakban a bevándorlók száma azonban mintegy 100 ezer fővel kevesebb. Mivel a veszteség volumenén kívül a ki- és a bevándorlók nem, illetve kor szerinti összetételét nem ismerjük, így a veszteség nagyságát és a népesség előregedésére gyakorolt hatását pontosan nem ismerjük.

A kivándorlásnak, mint minden vándormozgalmi eseménynek közvetlen és közvetett hatása is van. A közvetlen az a létszámcsökkenés, amelyet az eltávozottak hiánya okoz. A késleltetett vagy a tovagyűrűző (közvetett) hatás pedig a kivándorló termékenységével függ össze, hiszen az eltávozó nemcsak önmagában veszteség, hanem utódaiban is. A magyarországi folyamatoknál azt is figyelembe kell venni, hogy a bevándorlók idősebb korstruktúrája következtében a multiplikatív hatás a kivándorlók esetében jóval jelentősebb. Azaz, ha a kivándorlók az országban maradtak volna, akkor ezen szubpopuláción belül legalább tizenöt évvel később, tehát 1981-el szemben csak 1995 után következhetett volna be jelentősebb népességcsökkenés.¹¹

A Szovjetunió felbomlásával megszűnt az a kettéosztottság, amely a második világháború után a migráció területén az ún. nyugati és a keleti világot egymástól elválasztotta. A változás Magyarország esetében már 1988-ban bekövetkezett, amikor a hatóságok 12 273 főnek adtak tartózkodási engedélyt. 1989 végétől

¹¹ Illés Sándor–Hablicsek László: A külső vándorlás tovagyűrűző hatásai. In.: Sik E. – Tóth J. (szerk.) *Migráció és politika*. Budapest, 1997. 93.

pedig a magyar állampolgárok szabadon utazhatnak külföldre és megfelelő feltételek megléte esetén a külföldiek is Magyarországra. A változás fontos eleme, hogy alapvetően megváltozott a környező országokban élő magyar nemzetiségűekkel kapcsolatos magyar hivatalos politika.

Azoknak a magyar állampolgároknak a számát, akik 1990 után vándoroltak külföldre, hazai forrásokból nem tudjuk rekonstruálni. Amit hazai forrásból tudunk az az, hogy 1990 és 1999 között 11 490-en mondtak le magyar állampolgárságukról s távoztak külföldre. Azoknak a száma pedig, akiket 1990 és 1999 között Európa különböző országaiban regisztráltak, 24 ezer (1991) és 75 ezer (1994) között mozgott. Ezen adatok alapján, ha nem is teljeskörűen, de ismerjük az adatközlő országokban regisztrált magyar állampolgárok számát. Azt azonban, hogy az adott évben hány Magyarországról érkezett regisztrált új magyar állampolgár van, továbbra sem tudjuk megmondani. (Bonyolítja a helyzetet, hogy a kézikönyvben egyrészt nem minden európai ország adata szerepel, másrészt pedig Európán kívüli országokba is vándorolnak magyarok.) Ennek ellenére a rendelkezésre álló adatok alapján azt mondhatjuk, hogy az elmúlt évtizedben az európai országokba távozó magyar állampolgárok száma kb. 80 ezer lehetett¹².

Ezzel szemben 1990 és 1997 között a világ 164 országából összesen 139 970 bevándorló és egy éven túl itt tartózkodó érkezett Magyarországra, akiknek 72,1 százaléka (100 917 fő) a hét szomszédos országból jött. A migránsok 56,8 százaléka (79 527 fő) bevándorló státusú volt, akiknek viszont már 90,9 százaléka (72 258 fő) a hét szomszédos országnak volt az állampolgára. Ezekből az adatokból egyben arra is lehet következtetni, hogy a szomszédos országbeliek többsége, 71,6 százalékuk feltételezhetően azzal a szándékkal érkezett az országba, hogy magyar állampolgár lesz.

Az 1990 után érkezettek között 8,6 százalékkal több volt a férfi, mint a nő. A férfítöbbség abból adódott, hogy az egy éven túl itt tartózkodók körében a férfi-nő arány 62,3–37,7 százalék, vagyis ebben a csoportban 24,6 százalékkal több volt a férfi, mint a nő. Ez a nemek munkaerőpiacon elfoglalt helyzetét tükrözi, hiszen az e csoporthoz tartozók döntő többsége a különböző multinacionális cégek és egyéb külföldi érdekeltségű vállalatok, intézmények alkalmazottja (esetleg tulajdonosa) és azok családtagjai voltak. A bevándorló státusúaknál azonban már 3,4 százalékos nő többség van s ez, ha nem is jelentős mértékben, de tovább növeli a nők össznépességen belüli arányát.

1990 és 1997 között 108 233 személy migráns státusa szűnt meg. Közülük 29 681 elhagyta az országot, a többiek magyar állampolgárok lettek.

A magyar állampolgárságot 1990. január 1-je és 2000. január 1-je között (119 ország állampolgára) 90 821-en kapták meg. A kibocsátó országok száma azt sugallja, hogy állampolgárság-váltás szempontjából igen vonzóak vagyunk. A magyar állampolgárságot kapott személyek közel 90 százaléka azonban (1990 és

¹² Forrás: A Council of Europe Publishing által évente megjelentetett *“Recent demographic developments in Europe”* kézikönyv. Lásd: Tóth Pál Péter: *Magyar migránsok Európában* (kézirat).

1997 között 88,2%-a) korábban valamelyik szomszédos országnak volt az állampolgára, tehát korántsem ez a helyzet. (A magyar helyzet sajátosságát egyértelműen megvilágítja egyrészt az, hogy a honosítottak és a visszahonosítottak közel 50 százaléka korábban román állampolgár volt, másrészt pedig hogy az új magyar állampolgárok között csupán egy százalék azoknak az aránya, akiknek a felmenői között nem voltak magyar állampolgárok, illetve akik magyar állampolgárral nem álltak családi kapcsolatban.)

A magyar állampolgárságot kapott személyek 53,4 százaléka 1990 és 1997 között nő volt, tehát az összes migránshoz viszonyítva közöttük már hét százalékponttal több volt a nő, mint a férfi. Az új állampolgárok 15,4 százaléka 19 évnél fiatalabb, 74,3 százaléka 20 és 59 év közötti. Az 59 évnél idősebbek aránya pedig 9,5 százalék. A családok számát és a családonkénti gyermekszámot nem ismerjük, ennek ellenére a 19 évnél fiatalabbak aránya jelentős.

Mindezek után nézzük meg, hogy a vándorlási különbözetek – 1881 és 1991 között – milyen elmozdulásokat okoztak a magyarországi népesség számának alakulásában: a századelőn lejátszódó kivándorlási hullám ellenére 1881–1900 között vándorlási nyereséggel találkozunk. Az 1911 és 1940 közötti időszak vándorlási egyenlege szintén pozitív. Az ekkori nyereség azonban nem a természetesen megnyilvánuló vándormozgalmak eredménye, hanem az első és a második világháborút lezáró békeszerződések következménye. Az elcsatolt területek magyar nemzetiségű lakosságának egy része ugyanis nem kívánt az új „haza” állampolgára lenni, más része pedig kényszer hatására indult vándorútra. 1921-től a vándorlási lehetőségek beszűkülése miatt az országból csak mérsékelt elvándorlás történt. Az 1940-et követő időszakok viszont már egyértelműen veszteségesek. Kiugróan magas volt az elvándorlás a második világháborút, az 1956-os forradalmat követően, valamint a rendszerváltoztatást megelőző évtizedben. S ez 1961 után is 1988-ig folytatódott. Az 1988. és az 1989. év nemzetközi vándorlási egyenlege az országban maradt nagyszámú magyar nemzetiségű román állampolgár miatt pozitív. A 20. század utolsó évtizedének rendelkezésünkre álló adatai viszont nagyfokú kiegyenlítődést mutatnak, melynek következtében feltételezhetően számszerű veszteség nem érte az országot.

THE ROLE OF INTERNATIONAL MIGRATION IN THE POPULATION DEVELOPMENT OF HUNGARY

Summary

Beside the decisive impact of fertility, mortality and the contribution of international migration play important role in population development. The paper first of all tries to demonstrate the most important factors that can explain the population development of Hungary and the role of the balance of international migration in it. According to the author's statement the population development of Hungary had three decisive sources between the foundation of the state (around 1000) and the end of the First World War. First: the Hungarian (Magyars) having come to the Carpathian basin and having founded a state there and their descendants. Second: the people and their descendants who had lived in the Carpathian basin before the arrival of the Hungarian. Third: the ethnic groups having immigrated to Hungary in different periods of the history of the country.

The paper demonstrates in detail how the peace-treaties after the First World War interrupted the interaction of those three population sources and describes the main characteristics of the population development of Hungary after 1920. Among those the author analyses how the peace decision of the great powers transformed the population of the country into a homogeneous, monolingual community and demonstrates the deforming (excluding foreigners) impact of policy during the decades of Socialism.

Tables:

1. *Ethnic distribution of the population of the Hungarian Kingdom between 1880 and 1910*
Heading: Ethnicity; 1880, 1900, 1910/number and %
Lateral text: Magyar, German, Slovak, Romanian, Ruthene, Croat, Serb, Other, Total
2. *Ethnic distribution of the population of the Hungarian Kingdom in 1910 and 1920*
Heading: Ethnicity; 1910 and 1920/number and %
Lateral text: Magyar, Romanian, Slovak, German, Serb, Ruthene, Croat, Other, Total

3. *Ethnic distribution of the population living on the territories recaptured by Hungary between 1938 and 1941*

Heading: Ethnicity; „Felvidék”: Southern Slovakia recaptured from Czechoslovakia in 1938; „Kárpátalja”: Subcarpathia recaptured from Czechoslovakia in 1939; Northern Transylvania recaptured from Romania in 1940; „Délvidék”: territories recaptured from Yugoslavia in 1941

Lateral text: Magyar, German, Slovak, Romanian, Croat, Serb, Ruthene, Other, Total

4. *International migration in Hungary, 1947–1989*

Year; Emigrants: legal, illegal, together; Immigrants: returning home, immigrants, together; Naturalisations and repatriations; Release; Deprivation; Balance of migration